

сну (Блакитна, 256); *Не знаю також, чому дорослих не чіпали собаки, не товкли барани, не хвищали коні. Чи вони, дорослі, знали якусь слово, що кожного разу, цілі та неушкоджені, повертались додому* (Блакитна, 256).

Для мовотворчості А. Дімарова властиве уміння актуалізувати, розкрити семантичні й емоційні глибини мови, не виходячи за межі літературного стандарту. Естетична і художня цінність таких джерел розвитку літературної мови з плином часу тільки зростає.

Надія Сологуб

«ЧУЄШ, ВСЕНАРОДНИЙ БАТЬКУ?..»

У творчому доробку Анатолія Дімарова нашу увагу привернула невелика повість «Чорний ворон». Можливо, тому, що в творах Івана Багряного, мову яких ми зараз аналізуємо, словесний образ «чорного ворона» є концептуальним, і цікаво стало зіставити індивідуальноавторські манери його розкриття. Зрозуміло, що йдеться у названих письменників не про пісенного чорного ворона, а про політичне явище, про машину чорного кольору, якою у сталінські часи забирали так званих ворогів народу і яку народ назвав «чорний ворон». Надрукувати таке можна було тільки після смерті Сталіна, після розвінчання його культу. І то не всі осмілювалися.

Центральний персонаж повісті — шкільний учитель, згодом викладач педінституту Калинка. Післявоєнний час. Ось він їде у трамваї, повертаючись із відрядження, з «нехитрими подарунками» для дружини. Відразу впадає в око ніби класично-традиційна, але водночас сповнена авторського бачення манера оповіді автора: *Надворі була рання весна, перші дощі щедро омили місто, і будинки, й дерева, і вулиці були такі веселі та чисті, що аж хотілося усміхнутися до них, тому й люди, мабуть, були, як ніколи, привітні й веселі, й не вірилося, що десь*

могла чаїтися чорна підозра чи ненависть. Психологічну насторогу останніх рядків цього опису тріумфу весни розкриває фраза: *Калинка .. й не знав, що за ним пильно стежать і він догулює останні хвилини на волі*. Папірець на арешт, в одержанні якого розписався під час війни тоді ще молодий лейтенант Калинка, не загубився, не щез, а невидимою тінню літав за ним усі ці роки, аж доки рука, від якої залежало, карати чи милувати, і яка звикла в основному карати, написала на ньому кілька слів — і Калинка в одну мить перетворився .. в державного злочинця, ворога народу, нерозривною частиною якого він був.

Тут усе працює на авторський задум, на зав'язку дії. Від цього уривку словесні нитки «тягнуться» по всій повісті. Зокрема невидима **тінь**, яка переслідує Калинку все життя, перегукується з назвою збірки, до якої входить і повість «Чорний ворон», — «В тіні Сталіна», а рука..., яка звикла в основному карати — це сам Сталін, пор.: *І чим довше розглядав портрет Калинка, тим більше здавалося, що Сталін тут зовсім інший. Очі... Не оті... усміхнені очі всенародного батька, а холодні й нещадні, повні важкої підозри чи Невже Сталін не знає нічого?.. Далі Калинка не хоче думати... Боїться втратити віру в людину, яка вже є для нього напівбогом... Так де ж ти зараз, товаришу Сталін? Чому ти не прийдеши... в оцю в'язницю, у сирій підвал, ...щоб відновити справедливість?!*

То що ж скоїв Калинка, що його разом з подарунками забрав Чорний ворон? А справа ця трапилася в часи війни. Сталося так, що тоді молодший лейтенант Калинка послав у розвідку солдата, якого начальство запідозрило у намірі втечі до німців. Цей факт зафіксував особіст. І хоч підозрюваний розвідник загинув, і його принесли товариші із розвідки мертвим, це не допомогло. Запідозрили у зраді й самого Калинку. Особіст видав папірець — ордер на арешт — і змусив розписатися. І ось цей папірець знайшов його вже в мирний час.

Наступні сторінки твору — поневіряння Калинки під час війни: німецький полон (*колючі дроти й нелюдський режим*), втеча з табору (*ховаючись по ярах та перелісках, мерзнучи, голодаючи, добрався до рідного села.., півроку гоївся між життям і смертю*), видужав, знову пішов на війну, повернувся в 44-му після чергового тяжкого поранення; працював

учителем у селі, потім у педінституті. Аж поки не забрав його *Чорний ворон*. Далі — в'язниця, допити, життя в камерах, а потім табір, де відбував свої 10 років аж до розвінчання культу Сталіна. Такий перебіг і опис подій у повісті «Чорний ворон» зумовив активне використання певних шарів лексики.

Є в ній **військова** лексика (*автомат, атака, бій, боєць, «катюша», командир, комбат, лимонка, окоп, передова, плац-намет, портупня, ракетниця, сержант, траншея, цейхгауз; диски до кулеметів, лінія оборони, послати в розвідку* тощо); **тюремна** (*барак, блямба, «вовчок», в'язниця, геваг, допит, камера, концтабір, наглядач, нари, ордер на арешт, параша, розколюватися, слідство, слідчий* тощо).

Та найактивніший шар лексики, фразеології, синтаксису в творах А. Дімарова — **мова народна**. У цього автора — народне бачення війни і народне її розуміння, його увага спрямована на нетрафаретні моменти війни, на те, що інші в літературі навіть боялися зачіпати, наприклад, окупацію: «До... сотень і сотень... по-народному гуманних і всерозуміючих прозрінь щодо усіх, хто не воював, але залишався людиною навіть у нав'язаному фашистами становищі раба, радянська література йшла повільніше, ніж до розуміння природи фронтового героїзму» (Г. Штонь). Цю взаємодію людини з війною А. Дімаров не лише не обійшов, а й показав поневіряння, подвиг оточенців «знизу», з уст простих людей. Народне бачення війни цим письменником знайшло відображення у мовному оформленні, пор.:

— *Та що ж це воно виходить, добрі люди! — вже зовсім розпачливо вигукнув дід. — Поки не пізно, самим на гілляку дертися?.. Ну ті, що вакуїрувалися разом з військом... А лишилося ж скільки! То їм як?*

— *Воювати треба! Палити все, пустелю робити!*

— *Звичайно, котрі будуть воювати, — згоджувався дід і відразу ж вдавався до іншого сумніву:*

— *Тільки й вони ж себе за лікті не гризтимуть. І народові якось жити треба. А пустеля — кого нагодує... Тут подумати треба.*

Прикметно, що тему «українці в окупації» зачіпає А. Дімаров у спогаді про війну («Україна молода», 06.12.2012), з чого видно, що ця проблема болить йому й досі: «Вважаю, що

після Голодомору це було друге зумисне винищення українського народу. Коли село звільнили, всіх чоловіків від 16 до 60 років — всіх, аби була нога-рука, а чи сліпий глухий — не важливо — стали брати до війська» і неозброєних посилали на вірну смерть».

Народнорозмовні слова типу *баланда, кодрло, комизитися, контрик, лопати, манатки, марудити, окупірована територія, урка, фрайер, фріц, хавати, чучмек, шамати, шпон* досить часто трапляється у творах А. Дімарова. Інша річ, що використовує він їх у мовленні відповідних персонажів і у відповідних ситуаціях. Природність слова письменник відчуває дуже тонко.

Як і в інших творах, у повісті «Чорний ворон» А. Дімаров сповна вживає народну фразеологію, пор.: *заварити кашу; з вас пір'я летітиме; змотався до німців; коники викидати; наче його щойно вмочили в окріп; німці сиділи, як миші; розхльобувати кашу; штовхати в шию, дати прикурити* тощо.

А. Дімаров — прекрасний оповідач. Його манера оповіді — від людей, від народного життя. В дитинстві ще, як сам згадував, «читав тіткам і дядькам», любив слухати їх. Впливала також прочитана художня література, зокрема твори Григорія Тютюнника, перед яким схилився. Робота в газетах, у видавництві теж сприяли відчуттю слова. Але головне, що все в цьому відчутті слова, насамперед, — з власного життєвого досвіду, з побаченого і почутого. Можна лише дивуватися, як у глибоко тоталітарні роки, роки «безконфліктності», «лакування» дійсності, цей письменник виявив своє світосприйняття, уник загальників. Він пише про найскладніше лаконічно, просто і водночас художньо, хоча й уникає «надмірних красивостей», складної метафоризації. Основна функція слова у його творах — «називальна». Слова вжито переважно в прямому значенні, майже відсутні запозичення. Саме такою є народна мовна стихія. Але водночас ця стихія скерована автором в потрібне русло, підпорядкована його ідеї. Це і є художня майстерність письменника.

Автор не любить філософських розмірковувань, довгих описів. У нього слово і дія зближені максимально. Навіть описи тюремної камери, які, наприклад, у І. Багряного займають сторінки, у А. Дімарова — кількома лаконічними штрихами:

Переступивши поріг нового житла, Калинка зупинився, роздивляючись. Оствітлена ледь жевріючою лампочкою камера була вузька та низька, стіни чорніли од вогкості, такі ж чорні дошки були під ногами. Поміж дошками блищала смердюча вода. В глибині камери, під цегляною стіною, стояли широкі нари з горою якогось лахміття. Біля дверей стирчала дерев'яна параша — одвічний тюремний божок. І все. Такі ж лаконічні описи співкамерників — хлопців, власне, дітей, які випадково підібрали листівки про сина Сталіна і за це потрапили до в'язниці. Та навіть такі короткі описи — в основному через діалоги:

— А нас, дядьку, вже й на допит водили! — похвастався Микола... Шморгнув кирпатим носом, всіяним густим ластовинням... — Там дядько вреднюющий такий...

— Чим же він вреднюющий?

— А як що, так за вухо... Крутить вухо й сичить: «Розкажуй, щеня, хто вас листівки збирати навчив?» ... Накрутить так, що вуха стають як балабухи. ...

Із таких діалогів постає інформація про персонажів, про ситуацію, про психологічний стан в'язнів місткіше, ніж із кількох сторінок тексту.

Але щоб так написати, глибоко й просто, мужньо й зворушливо, треба це відчутти, треба бути частинкою цього. Адже дитинство А. Дімарова, про що свідчать автобіографічні твори, дуже нагадує дитинство Сашка із «Зачарованої Десни» О. Довженка. Таких хлопчиків виховував народ.

Варто звернути увагу на мову працівників в'язниць — слідчих, наглядачів, конвоїрів. Впадає в око неграмотність, суржиковість, грубість їх мови. Слова *халера, гад, стерво, паразит, чорт* тощо є типовими для них у спілкуванні з в'язнями:

Як тільки ліг, клацнув «вовчок», і безбарвний, наче він і людині не належав, голос скомандував:

— Не лежать. Не спати.

Калинка схопився, кинувся до дверей:

— Слушайте, коли мене випустять?

По той бік ані звуку... Тоді Калинка, не витримавши, постукав у двері.

Клацнув вовчок, з'явилася верхня частина обличчя.

— Що надьто?

В іншому випадку:

— Ви хоча б перевели хлопців у сухішу камеру, — сказав Калинка наглядачеві...

— **Нізя.**

— Чому ж нізя?.. Зігнуть вони тут.

— **Нізя.**

Чи ось начальник в'язниці клопочеться, де прилаштувати в тюрмі хворого Калинку:

— Куди тебе, **паразита** запхнути?.. — Це ти тут **заразу** розносиш?.. Ну пішли, **бацило**, за мною! **Шагай, шагай**, далі тюрми **не зайдьош!**

Інколи в А. Дімарова зображення неграмотності, запрограмованості на «вишукування» звинувачень доходить до сарказму:

Слідчий до Калинки:

Був на **окупірованій** території?.. Слідчий зводить голову, сердито запитує: — «Окупированной» як пишеться?.. потім знову запитує: — А **«территорию»** як писати?

А ось слідчий збирає компромат на Калинку в його учнів:

— А що ж ви робили?

— Училися.

— Фашистам слугувати училися?

— Вони вчили нас літератури.

— Яких фашистських письменників?

— Ми вчили Тараса Шевченка... «Катерину».

— Яку іще Катерину?

— Та «Катерину» ж, поему!

— ... Ану, хто пригадає? Ти? Давай.

— Кохайтеся, чорнобриві,

Та не з москалями...

Слідчого пронизує радість мисливця, що раптом натрапив на слід. Тепер тільки обкидати дичину прапорцями, звести курки.

Саме це свідчення послужило основною причиною того, що Калинці дали 10 років ув'язнення.

Скільки б не перечитував прозу А. Дімарова, знову й знову переконуватимешся в тому, що основним засобом зображення дійсності, а значить і основною рисою його мовного стилю є мова персонажів, оформлена, переважно, у вигляді діалогів.

Автор у творах А. Дімарова говорить мало. Говорять персонажі, говорить народ — це й створює індивідуальний стиль письменника.

Та повернемося до Калинки. Реабілітований Калинка повернувся до рідного міста і знову працював в інституті. Раптом його викликали до військкомату, там майор вручив йому медаль та посвідчення. *Калинка простягнув був руку та й відсахнувся: на лицьовій стороні медалі чітко виступав профіль Сталіна.* Іронія долі?! В цьому теж А. Дімаров. До речі, у згаданому спогаді-інтерв'ю з «України молодой» ситуація майже повторюється. Йдеться про вручення А. Дімарову медалі: «Коли років п'ять тому я лежав у шпиталі й мені принесли медаль Жукова, я її пожбурих...». Не прощає А. Дімаров вождям, полководцям несправедливі втрати українців у минулій війні.

Варто навести останній абзац повісті, оскільки в ньому сходяться всі нитки оповіді. Саме тут спостерігаємо виявлення майже не описаного, але завжди присутнього в повісті образу *Чорного ворона: Потім Калинка вертався додому, тримаючи кругленький шматок металу з барельєфом людини, якій колись так вірив, як не вірив нікому, і яка так підступно зрадила святу його віру. В першому сквері сів на лавку, розтулив долоню, і шматочок металу, зігрітий його теплом, став потроху холонути, і покривався сизуватою мертвою памороззю барельєф вусатої людини з вузьким злим чолом.*

Так ось він — Чорний ворон!